

CONSIDERAȚII PRIVIND ORIGINEA, DIFUZIUNEA ȘI CRONOLOGIA CULTURII HAMANGIA

PUIU HAȘOTTI

Una dintre chestiunile a cărei rezolvare este încă destul de sumară, o reprezintă cea a originii culturii Hamangia. Cauza rezidă în dificultatea interpretării unor descoperiri, care sunt pe cât de puține, pe atât de interpretabile. Toți cercetătorii au fost și sunt însă de acord în a accepta de o manieră generală, originea anatoliană a culturii Hamangia, pusă în evidență în special de plastică. În același timp, s-au formulat și o serie de nuanțări.

În monografia sa, D. Berciu¹ a fost primul care a subliniat originea anatoliană a culturii Hamangia; totodată, a arătat în mod just, că plastica Hamangia are unele asemănări și cu cea din Irak, Iran, arhipelagul Egeic și Grecia. Pe de altă parte, același autor a produs confuzie, când pe baza unor asemănări absolut întâmplătoare, a inclus cultura Hamangia în marele complex neolitic cardial², circum-mediteranean. După aceea, toți ceilalți cercetători au respins existența vreunei relații între cultura Hamangia și complexul cardial. Așadar, pe scurt, după ce a relevat originea anatoliană a culturii, D. Berciu a adăugat că „structura intimă a culturii Hamangia are [și] o componentă mediteraneană, mai precis est-mediteraneană”³.

La rândul său, Vl. Dumitrescu⁴, a subliniat originea meridională a culturii Hamangia, remarcând, pe bună dreptate, că în cadrul plasticii sale din lut, analogii se pot găsi și în Bulgaria. Pe de altă parte, neavând la dispoziție noile descoperiri ale anilor '80, Vl. Dumitrescu a respins originea comună a culturii Hamangia cu celelalte culturi ale neoliticului mijlociu⁵ balcano-carpatic: Vinča, Dudești, Karanovo

¹ D. Berciu, *Cultura Hamangia*, 1, București, 1966, p. 52—57.

² *Ibidem*, p. 35—51.

³ *Ibidem*, p. 56.

⁴ Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică din România*, București, 1974, p. 59, 200; Vl. Dumitrescu, Alexandra Bolomey, Fl. Mogoșanu, *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie*, București, 1983, p. 97.

⁵ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 59.

111 etc., caracterizate între altele, de o ceramică monocromă (neagră sau cenușie) lustruită.

M. Petrescu-Dîmbovița a apreciat cultura Hamangia ca fiind „de origine balcano-anatoliană” și „vest-anatoliană”⁶. În mai multe lucrări, E. Comșa a oscilat între diferite soluții: „nu este exclus ca substratul culturii să-l constituie populația locală neolitică mai veche [care anume?] din preajma litoralului vest-pontic”⁷; „origine sudică”⁸; „origine microasiatică”⁹. H. Todorova¹⁰ a fost tentată, credem noi fără temei, să atribuie culturii Hamangia, o descendență dintr-o cultură neolitică timpurie, care s-ar fi manifestat mai ales în Nord-Vestul Bulgariei.

Nu am amintit decât o parte dintre opiniile exprimate, dar se poate observa, pe lângă o nelocalizare sigură a zonei de origine a culturii Hamangia — fenomen întâlnit de altfel pentru multe culturi neolitice și eneolitice — faptul că în majoritatea cazurilor s-a admis în mod justificat, dar mai mult sau mai puțin direct, o origine sudică a acestei culturi, înțelegându-se prin aceasta Asia Mică (mai precis Vestul ei) și zona est-mediteraneană (egeică). Considerăm că nu mai este cazul să amplificăm discuția privitoare la originea culturii Hamangia, cu diferitele nuanțări ale autorilor români și străini.

În urma unor descoperiri mai recente — Medgidia — „Cocoase”¹¹ și Durankulak¹², s-a relevat că în conținutul culturii Hamangia intră între altele, o ceramică ale cărei forme (globulare cu gât cilindric, bitronconice etc.) și decoruri (caneluri foarte fine lustruite), demonstrează odată în plus originea anatoliană a culturii Hamangia. Nu este deloc exclus, ca la un anume nivel cronologic, actualmente imposibil de precizat, comunitățile Hamangia care porniseră din Anatolia, să fi fost contaminate cultural de alte comunități cu care au intrat într-un contact efemer, în drumul lor către litoralul vest-pontic. Este și aceasta o ipoteză ambiguă, dar trebuie avut în vedere că analiza elementelor de conținut ale culturii Hamangia, ca să nu mai vorbim de studiile antropologice — și ele destul de sumare — pun în lumină o civilizație destul de heterogenă, în care se amestecă mai multe componente. Oricum, de un lucru putem fi siguri ca argument al originii culturii Hamangia — plastica sa are numeroase analogii cu cea din celebrele stațiuni anatoiene de la Hacilar și Çatal Hüyük, în ciuda unor apreciable decalaje cronologice în favoarea celor două așezări.

Descoperirile din așezările dobrogene mai sus menționate, au demonstrat după opinia noastră, faptul că alături de culturile Dudești, Vinča A, Karanovo III, Veselinovo, Usoe etc. — toate formând marea complex al culturilor neolitice mijlociu balcano-anatolian — trebuie inclusă și cultura Hamangia, cu atât mai mult cu cât între începuturile

⁶ M. Petrescu-Dîmbovița, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Iași, 1978, p. 56.

⁷ E. Comșa, *Rev. muz.*, 5, 1977, p. 68.

⁸ Idem, *Thracia praehistorica*, Plovdiv, 1978, p. 7.

⁹ Idem, *Revista de scienze prehistorice*, 36, 1981, p. 143; idem, *Revista de istorie*, 5, 1983, p. 491; idem, *Neoliticul de pe teritoriul României. Considerații*, București, 1987, p. 39.

¹⁰ *Istoria na Dobrudja*, Sofia, 1984, p. 37.

¹¹ P. Hașotti, *SCIVA*, 33, 1986, 2, p. 119—131.

¹² T. Dimov, *Arheologia*, Sofia, 1, 1982, p. 33—48.

acestor culturi sunt diferențe cronologice nesemnificative. Sigur că între ele există și o serie de deosebiri și poate chiar Hamangia este cea mai caracteristică (avem în primul rând în vedere plastica sa), dar credem că între toate aceste culturi există mai multe elemente comune (uneori identice — exemple : formele și decorurile ceramicii monocrome) decât particulare. Astfel stând lucrurile, apariția și dezvoltarea culturii Hamangia capătă un context cultural general firesc, iar Dobrogea, odată cu apariția aici a acestei culturi, intră în sfârșit în spațiul neolitic. Noua imagine nu exclude „autarhismul“ culturii Hamangia, care se va manifesta practic pe întreg parcursul evoluției sale.

Momentul declanșării migrării comunităților Hamangia, ar putea fi pus în legătură cu invazia unei populații în Anatolia, fenomen ce a avut drept consecință distrugerea civilizației de la Hacilar. Din punct de vedere al culturii materiale, acum în Anatolia se va adopta o ceramică monocromă și o plastică stilizată. Mai recent, invazia amintită care a însemnat debutul chalcoliticului anatolian¹³, a fost datată la 5220 ± 134 a.Chr.

În opt puncte din Anatolia de Vest¹⁴, datate la începutul chalcoliticului de aici, s-a descoperit ceramică asemănătoare cu cea a culturii Hamangia, prin forma vaselor, a tehnicii de lucru, a slipului lustruit. În cea mai mare parte ea provine de la Morali. Ar putea fi aceasta zona de origine, punctul de plecare al culturii Hamangia, care până să fi ajuns pe litoralul vest-pontic a suferit o serie de schimbări greu de sesizat ?

O serie de date importante ne pot oferi și studiile antropologice efectuate pe schelete din necropola de la Cernavoda, ocazie cu care s-a demonstrat că aici exista o populație destul de amestecată — elemente proto-europoide, atlante, mediteraneene vechi, egeice (brahicefalice), predominând însă componentele mediteranoide¹⁵. Din punct de vedere al formei craniului erau : doliocrani, mezocrani, brahicanieni (rari), dolimezocranieni¹⁶. Un tip dolimezocranian prezintă analogii cu Iranul și Anatolia¹⁷. Pe scurt, structura antropologică a populației Hamangia, ține în primul rând de Anatolia și regiunile Orientului Apropiat aflate în vecinătatea Mediteranei. Cercetările de la Cernavoda¹⁸, sunt de o

¹³ M. Garasanin, *Le IIIe Congrès international d'études de sud-est européen*, București, 1974, extras ; D. H. French, *Expedition*, 5, 1985, p. 20 ; I. Nandriș, *Memoria Antiquitatis*, 1, 1969, p. 56.

¹⁴ D. H. French, *op. cit.*, p. 20, fig. 2—4.

¹⁵ O. Necrasov, D. Cristescu, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, Iași, 1965, p. 63—70.

¹⁶ *Ibidem* ; O. Necrasov și colab., *Probleme de antropologie*, 4, 1959, p. 21—41.

¹⁷ D. Berciu, *op. cit.*, p. 85.

¹⁸ O. Necrasov și colab., *op. cit.* ; D. Berciu, *op. cit.*, p. 83 ; O. Necrasov, *Actes du IIe Congrès international de thracologie*, III, București, 1980, p. 425, în care se arată : „Dolicho-mezocranienii masivi, apropiați de varianta Predmost, pot reprezenta descendenți direcți ai aceluiași tip, deja identificat pe teritoriul nostru din Paleoliticul superior (craniul de la Cioclovina). O origine locală poate fi invocată și pentru reprezentanții primitivi de tip mediteranoid și de asemenea pentru atlanto-mediterraneizi, aceasta nefiind însă pentru cazul tipului C. ale căru singure analogii morfologice se găsesc în seria de la Tepe-Hissar și în cea de la Osmankayasi... Iată de ce, în mod justificat, ne putem întreba dacă cel puțin o parte a populației Hamangia, nu prezintă raporturi cu lumea egeică și mai mult cu cea din Asia Mică“.

deosebită importanță, ele atestând penetrarea unei populații din Asia Mică și amestecul ei cu alte elemente. S-au studiat circa 100 schelete descoperite în anul 1956; din ele au fost păstrate fragmente de cranii și de oase lungi. Din totalul amintit, s-au recuperat prin restaurare 21 neurocrani: cinci în vârstă de aproximativ 30 ani și patru bătrâni. Tot oase lungi s-au recuperat de la cele câteva schelete de copii. Sexul a fost determinat pe baza craniilor — șase bărbați și opt femei — și a oaselor lungi — 15 bărbați și cinci femei. Pe ansamblu, mediile indicilor cranieni sunt de 74,02 la bărbați și 77,33 la femei. Majoritatea craniilor au formă pantagonală rotunjită, dar în două cazuri întâlnim cranii sferoidale cu regiunea occipitală puternic bombată. Dentiția era foarte sănătoasă, cazurile de paradontoză fiind rare. Talia bărbaților era de 160,5 cm. și 180 cm., cu media de 166,3 cm., iar cea a femeilor de 148—155 cm., cu media de 150,9 cm. De remarcat că la bărbați se întâlnesc și talii mari (2) și foarte mari (1), pe când la femei talia variază între mică și mijlocie. Observațiile făcute asupra oaselor picioarelor, au demonstrat că populația Hamangia se deplasa mult pe jos și stătea adesea în poziție chircită. În necropola de la Cernavoda, s-a demonstrat și existența unor tipuri antropologice particulare, care-și găsesc analogii doar în Anatolia și Cipru¹⁹.

Pe lângă toate aceste elemente sudice, la Cernavoda dar și în necropola de la Durankulak, s-a surprins persistența unor practici mezolitice, evidențiate de anumite ritualuri: cranii fără maxilarul inferior (cultul maxilarului?), maxilare de animale depuse drept ofrande în gropile mormintelor, ingrămădiri de cranii (doar la Cernavoda). Toate aceste practici se întâlnesc frecvent în mezolitic²⁰. De subliniat că practici mezolitice asemănătoare, se întâlnesc și la culturile neolitice din Anatolia²¹.

În legătură cu mormintele Hamangia, mai subliniem încă un element care atestă legătura și implicit descendența acestei culturi din Anatolia — atât la Cernavoda²², cât și în mormintele Hamangia din marea necropolă neolitică de la Durankulak²³, la care se adaugă cele întâmplător descoperite la Mangalia și Limanu²⁴, s-au găsit relativ frecvent podoabe, care au destul de bune analogii cu numeroase puncte din Anatolia, cel mai ilustrativ exemplu fiind Çatal Hüyük²⁵.

¹⁹ J. Mellaart, *The Archaeology of ancient Turkey*, London, 1976, p. 11—26.

²⁰ D. Berciu, *op. cit.*, p. 83.

²¹ J. Mellaart, *op. cit.*; idem, *Anatolian Studies*, 13, 1963, p. 45—103; idem, *Earliest civilisations of the Near East*, London, 1965, p. 14—20; idem, *Anatolian Studies*, 14, 1966, p. 165—191; idem, *Excavations at Hacilar*, Edimburgh, 1970; D. Berciu, *op. cit.*

²² *Ibidem*, p. 78—81.

²³ T. Dimov, *op. cit.*; *Istoria na Dobrudja*, p. 29 și urm.; T. Dimov, Y Boiadjev, H. Todorova, *Sbornic Dobrudja*, 1, 1984, p. 74—87 și I. Vaisov, *Sbornic Dobrudja*, 4, 1987, p. 77—82; *Keramik & Gold. Bulgarische Jungsteinzeit*, Frankfurt am Main, 1983, p. 100 fig. 110, III; I. Vaisov, comunicare la simpozionul „Rolul Mării Negre în preistoria Europei”, Dobrici, Bulgaria, 1989.

²⁴ V. Volschi, M. Irimia, *Pontica*, 1, 1968, p. 57 fig. 17, p. 83—84 fig. 54, 55; D. Galbenu, *Materiale*, 9, 1970, p. 81 fig. 5/1—3, p. 85 fig. 7.

²⁵ J. Mellaart, *op. cit.*, p. 87 fig. 56; p. 91 fig. 67, p. 84—85.

Cel mai probabil, comunitățile Hamangia au migrat de-a lungul litoralului Mării Negre (cea mai uzitată expresie este migrarea sub forma unui „curent de litoral“) până undeva în Nord-Estul Bulgariei, de unde pe căile mai multor văi, au ocupat treptat, practic întreaga zonă cuprinsă între Dunăre și Marea Neagră. Asupra acestui fenomen, privit sub aspectul său general, majoritatea cercetătorilor este de acord, fapt subliniat de noi și cu altă ocazie²⁶. Amintim însă și de această dată, faptul că aria de răspândire a culturii Hamangia nu este mare, ea cuprinzând aproape toată Dobrogea românească și o parte din colțul Nord-Estic al fostului Cadrilater. Perimetrul restrâns și destul de izolat (Dunărea a reprezentat un obstacol major) au fost cauzele principale care au făcut ca Hamangia să manifeste un puternic conservatorism cultural, evoluția sa fiind lentă, iar contactele culturale în cel mai fericit caz sporadice, îndeosebi în primele două faze ale sale.

Cele mai sudice puncte în care s-a identificat cultura Hamangia sunt așadar în Bulgaria : Șabla²⁷, Cerna²⁸, Durankulak²⁹ etc. Descoperirile din tell-ul Sava de lângă Varna³⁰ și mai ales cele aflate mai la Sud, lângă Burgas³¹, nu conțin suficiente elemente pentru a ne putea permite să le încadrăm fără rezerve în cultura Hamangia, întrucât formele ceramice sunt străine acestei culturi, cu toate că decorul (șiruri de mici încrustații triunghiulare) amintește de clasică manieră a ceramicii Hamangia.

Cel mai nordic punct cu o identificare sigură a culturii Hamangia, se află pe o insulă din Nordul lacului Razelm, în punctul numit „Popina“³². S-a presepupus o expansiune a comunităților Hamangia până dincolo de brațul Chilia, în Nordul Dunării, pe teritoriul Ucrainei și al Moldovei de la Est de Prut³³, dar această ipoteză s-a bazat doar pe unele foarte aproximative asemănări cu materiale din aria culturii Tripolie A. Până în prezent nu există nici o dovadă că populația Hamangia a trecut Dunărea în Nordul Dobrogei. În această zonă și în Sudul Moldovei, cultura Hamangia s-a manifestat numai indirect, mai exact sub forma unor influențe exercitate asupra culturii Precucuteni³⁴.

²⁶ P. Hașotti, Pontica, 17, 1984, p. 25—36.

²⁷ T. Dimov, Sbornic, Dobrudja, 9, 1992, p. 20—34 (materiale văzute la muzeul din Dobrici, prin bunăvoința colegului T. Dimov).

²⁸ *Istoria na Dobrudja*, p. 37 ; T. Dimov, *op. cit.*

²⁹ Supra nota 23. Foarte recent, colegul T. Dimov a repertoriat în Bulgaria, alte 11 puncte în care a identificat cultura Hamangia, fiind incluse și descoperiri din tell-ul Sava și Burgas, asupra cărora avem îndoeli (T. Dimov, *op. cit.*).

³⁰ M. Mircev, D. Zlatarschi, Izvestia, Varna, 11, 1960, p. 1—21 ; D. Berciu, *op. cit.*, p. 38—43.

³¹ *Ibidem*, p. 38 ; idem, Dacia, NS, 4, 1960, p. 430 fig. 8/6.

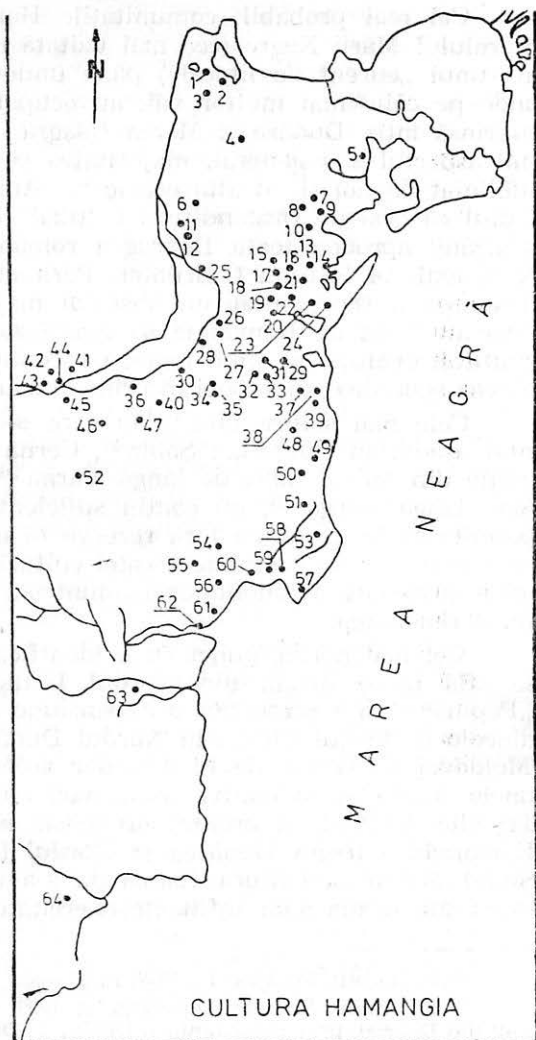
³² E. Comșa, Peuce, 2, 1971, p. 16 (cercetări de teren făcute de V. Barbu ; materialul ceramic, destul de sărac, se află în depozitele Muzeului de istorie națională și arheologie Constanța).

³³ D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 43 ; idem, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 74 ; *Istoria na Dobrudja*, p. 37.

³⁴ S. Marinescu-Bâlcu, Dacia, NS, 8, 1964, p. 59—73 ; idem, Pontica, 5, 1972, p. 29—56.

PLANȘA 1

1. Măcin, 2. Greci, 3. Greci,
4. General Dragalina, 5. Popina-Razelm, 6. Calfa, 7. Ceamurlia de Jos, 8. Caucagia, 9. Baia,
10. Panduru, 11. Hârșova-tell, 12. Hârșova, „Celea mică”, 13. Tariverde, 14. Istria, 15. Cheia — „la Soci”, 16. Grădina, 17. Gura Dobrogei — „La Baba”, 18. Gheia, 19. Târgușor — „La grădina”, 20. Târgușor „rs”,
21. Peștera — „La Adam”, 22. Gura Dobrogei, 23. Nuntași, 24. Corbu de Jos, 25. Capidava, 26. Seimenii Mari, 27. Tibrinu,
28. Cernavoda (necropola și așezarea), 29. Medgidia — I.M.U.M., 30. Cochirleni, 31. Medgidia — Satu Nou, 32. Medgidia „Cocoase”, 33. Medgidia — fabrica de ciment, 34. Izvorul Mare, 35. Peștera, 36. Alimanu, 37. Tîrgușor „Sitorman”, 38. Agigea,
39. Techirghiol, 40. Adameliși, 41. Călărași — Regie, 42. Roseți, 43. Grădiștea — Coslogeni, 44. Pietroiu, 45. Păcuil lui Soare, 46. „Canaraua fetei”, 47. Ion Corvin, 48. Zarguzan, 49. Mangalia, 50. Limanu, 51. Durankulak, 52. Cerna, 53. Sabla, 54. Placi Dol, 55. Dragonovo, 56. Odipti, 57. Caliacra-Bolata, 58. Caverna, 59. Boyureț-Adata, 60. Balcic, 61. Varna „Drujba”, 62. Varna „Batareiată”, 63. Sava,
64. Burgas — Kableșkovo.

CULTURA HAMANGIA

O traversare a fluviului și implicit o așezare în stânga sa, fără însă să fi depășit cu mult malul fluviului, s-a făcut în zona imediat vecină colțului de Sud-Vest al Dobrogei, la începutul fazei a II-a (etapa a II-a) a culturii Hamangia. Prezența ei în stânga Dunării, pare să fi fost una efemeră — în cel mai bun caz pe toată durata fazei a doua. Trecerea fluviului s-a făcut după toate probabilitățile pe la Ostrov, dovadă situarea grupată a celor patru așezări³⁵, în apropierea văduului amintit. Cea mai importantă dintre aceste patru așezări și oricum singura investigată prin câteva sondaje, este cea de la Grădiștea-Coslo-

³⁵ P. Hașotti, *op. cit.*, p. 26 și urm.

geni³⁶, care după opinia noastră, se încadrează în prima etapă a celei de a doua faze (a II-a) a culturii Hamangia. Conform stratigrafiei de aici, Hamangia a II-a este sincronă cu Boian-Bolintineanu.

De ce comunitățile Hamangia nu au trecut Dunărea decât foarte rar și s-au stabilit doar accidental în Muntenia? (Mai mult, fenomenul s-a constatat numai pentru o perioadă limitată). Ar putea exista mai multe explicații: 1. În prima fază a culturii, populația nu putea fi prea numeroasă. Credem însă că o influență Hamangia trebuie să se fi manifestat în Muntenia, dovadă fiind chiar Boian-Bolintineanu, la a cărui geneză credem că a participat într-o mică măsură și cultura Hamangia. De la nivelul începutului fazei a II-a a culturii Hamangia, în stânga Dunării se va manifesta cu destulă acuitate cultura Boian și rapida dezvoltare a acesteia nu a mai permis o expansiune spre interiorul Munteniei a comunităților primei culturi; 2. În imediata vecinătate a malului stâng al Dunării, nu erau condiții de mediu foarte prielnice; 3. Dunărea reprezenta o barieră greu de trecut, iar comunitățile care s-ar fi stabilit dincolo de malul ei stâng, ar fi avut legături slabe cu cele din Dobrogea. Această situație a existat pentru mai multe epoci istorice, mai exact atunci când de o parte și de cealaltă a fluviului, nu se manifesta o „uniformizare” culturală (mai târziu politică); 4. Pe de altă parte, cultura Hamangia, spre deosebire de cultura Boian, de exemplu, pare să fi fost mai lipsită de „vitalitate”, mai retrasă și conservatoare (poate la aceste caracteristici ale sale a contribuit și izolarea sa geografică). Credem că astfel se explică de ce Hamangia are aspectul unei culturi mai „închise”, mai „autarhice”, consecință fiind și lenta evoluție a elementelor sale de conținut, fapt ce creează apreciable dificultăți în stabilirea fazelor și a cronologiei sale interne.

Din prima fază a culturii Hamangia s-au cercetat două așezări: Medgidia „Cocoșe”³⁷ și Durankulak³⁸, prima fiind după opinia noastră ceva mai timpurie. Cea de a doua fază, care în literatura de specialitate mai veche este îndeobște cunoscută drept „faza Golovița”, este reprezentată de nouă puncte sigure și patru ipotetice (Burgas, Varna, Târgușor-peștera „La Adam”, Lipnița-peștera „Canarua Fetei”). În sfârșit, faza a III-a, cunoscută și sub numele de „faza Ceamurlia de Jos”, are trei etape și a fost identificată în ansamblul ei în 21 de puncte sigure. În această fază am inclus așezările și necropolele din „faza Mangalia”³⁹ (de fapt, după periodizarea noastră Hamangia III c), cu care având în vedere periodizarea lui E. Comșa, cultura Hamangia își încheie evoluția.

În urma unor cercetări de teren, au mai fost identificate alte 25 puncte⁴⁰, fără a se putea face pentru ele încadrări cronologice precise, ca urmare a faptului că materialul ceramic este sărac, așadar nerelevant. Se poate observa că locuirea de-a lungul limanelor maritime, a fost destul de intensă.

³⁶ R. Lungu, SCIVA, 33, 1982, 1, p. 11—23.

³⁷ P. Hașotti, SCIVA, 37, 1986, 2, p. 119—131.

³⁸ T. Dimov, Arheologia, Sofia, 1, 1982, p. 33—48.

³⁹ O discuție mai amplă la P. Hașotti, Pontica, 17, 1984, p. 29—30, 34—36.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 30—31; T. Dimov, Sbornic Dobrudja, 9, 1992, p. 20—34.

În județul Tulcea mai există patru puncte⁴¹, pe care Repertoriul arheologic al României nu le indică decât ca fiind „neolitice“.

Numărul necropolelor este mult mai mic în comparație cu cel al așezărilor. La cele șapte necropole știute până nu demult⁴², se adaugă acum și marea necropoală de la Durankulak⁴³. Asupra majorității lor nu se pot face precizări cronologice din lipsa unor date arheologice concludente (acestea sunt uneori chiar contradictorii; exemple: Mangalia și Limanu). Pe deasupra ceramica din inventarele funerare diferă de cea din așezări. Putem preciza doar că la Cernavoda și Durankulak au fost identificate toate fazele culturii Hamangia, cea mai slab reprezentată fiind prima dintre ele. La o analiză globală, se poate observa că numărul așezărilor și aria de răspândire a culturii Hamangia au crescut odată cu evoluția culturii.

Așa cum reiese din rândurile de mai sus, descoperirile de până acum, nu au dus la identificarea unui neolitic timpuriu în Dobrogea, asupra existenței⁴⁴ sau inexistenței sale formulându-se o serie întreagă de ipoteze⁴⁵.

Primul care a realizat o periodizare internă a culturii Hamangia și totodată a stabilit sincronismele ei cu alte culturi, a fost D. Berciu. În lucrările sale⁴⁶, pe baza observațiilor de la Baia-Golovița⁷⁴, Geamurlia de jos⁴⁸ și Cernavoda⁴⁹ (mai multe puncte) a împărțit evoluția culturii Hamangia în cinci faze, postulând totodată și a șasea — „Protohamangia“, care după opinia sa, ar fi situată cronologic la nivel de Starcevo-Criș 1. Această împărțire cronologică, alături de coborârea începutului culturii Hamangia la nivel de Starcevo-Criș¹ (câteodată așa-numita „Protohamangia“ a fost datată chiar ceva mai timpuriu) este evident subiectivă, dar a fost dictată de faptul că, pe de o parte în Dobrogea nu există o altă cultură neolitică mai timpurie, iar pe de altă parte, întrucât în Dobrogea, culturii Hamangia îi succede cultura Gumelnița. Se acoperea astfel, prin îndelungata evoluție a unei culturi, atât neoliticul timpuriu cât și cel mijlociu, ceea ce la ora actuală este imposibil de almis. Cele mai vechi materiale cunoscute la acea vreme, erau câteva fragmente ceramice de la Cernavoda⁵⁰ (ceramică fină, neagră, lustruită, decorată cu caneluri foarte fine), care în cel mai bun caz ne-ar trimite către asemănări cu Dudești 1. La invocarea vechimii culturii Hamangia s-au folosit și câteva forme ale ceramicii de uz comun pre-

⁴¹ E. Comșa, *Peuce*, 2, 1971, p. 13, 18.

⁴² P. Hașotti, *op. cit.*

⁴³ Supra, nota 23.

⁴⁴ A. Bolomey, *Dacia*, NS, 21, 1979, p. 5—8.

⁴⁵ P. Hașotti, *Pontica*, 15, 1982, p. 33—45.

⁴⁶ D. Berciu, *op. cit.*, p. 74 și urm.; idem, *Cultura Hamangia*, p. 109—116; idem, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, București, 1966, p. 55—66; D. Berciu, D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, 1, București, 1965, p. 29—43.

⁴⁷ D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 232—288.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 219—231.

⁴⁹ D. Berciu, S. Morintz, *Materiale*, 3, 1955, p. 83—91; idem, *Materiale*, 5, 1959, p. 99—106; D. Berciu, S. Morintz, P. Roman, *Materiale*, 6, 1959, p. 96—103.

⁵⁰ D. Berciu, *op. cit.*, p. 23 fig. 11/2, 3, fig. 12/1, 4.

cum și decorul cu barbotină al respectivelor vase⁵¹, cu un vag aspect arhaizant. Între timp s-a demonstrat că practic întreaga ceramică de uz comun nu are valențe cronologice.

Caracteristicile plasticii Hamangia și mai ales originile anatoliene, indicau tot o datare timpurie a culturii Hamangia. Se știe însă că plastica are un puternic caracter conservator, care permite lungi dăinuiri de forme — expresii ale unor idei religioase ce se modifică extrem de lent. Încadrarea culturii Hamangia în marele complex cardial⁵², venea în întâmpinarea aceleiași dorințe de a asigura și Dobrogei un neolitic timpuriu. Acesta era stadiul documentării în prima parte a anilor '60.

În urma descoperirilor sistematice din tell-ul de la Hârșova⁵³, dintr-o serie de peșteri din Dobrogea⁵⁴ și din câteva așezări de suprafață⁵⁵, precum și a unei noi analize a descoperirilor anterioare, periodizarea și sincronismele culturii Hamangia au fost substanțial schimbate, după mai multe rânduri de interpretări.

Primul care a reformulat global periodizarea și sincronismele culturii Hamangia a fost Vl. Dumitrescu⁵⁶, care a arătat că există un sincronism aproape total între această cultură și cultura Boian⁵⁷, lăsând totodată deschisă și posibilitatea existenței unei faze a culturii Hamangia ce ar fi putut fi mai timpurie⁵⁸ decât faza Bolintineanu a culturii Boian. Același autor a adoptat cu oarecare rezerve⁵⁹, ipoteza după care în Dobrogea nu a existat un neolitic timpuriu, ca urmare a unei transgresiuni marine⁶⁰, ce practic ar fi transformat teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră într-o imensă lagună. Transgresiunea astfel formulată și consecințele acesteia, nu au fost acceptate de alți cercetători⁶¹, între care și specialiști în geologie marină.

Periodizarea internă și sincronismele culturii Hamangia, au fost tratate exclusiv în raport cu cultura Boian, fapt justificat ca urmare a insuficienței unor descoperiri clare. Nici la ora actuală nu putem avea o imagine sigură asupra acestor subiecte, îndeosebi în privința părții finale a culturii, pentru care denumirea de „fază Mangalia”⁶², așa cum am mai arătat⁶³, nu ni se pare justificată. Este adevărat că ceramica de la sfârșitul culturii Hamangia (IIIc) — moment în care s-au produs

⁵¹ *Ibidem*, p. 19 fig. 7/1, 3, 4.

⁵² *Ibidem*, p. 35—49; *idem*, *Contribuții...*, p. 75—88.

⁵³ D. Galbenu, SCIV, 13, 1962, 2, p. 285—305.

⁵⁴ N. Harțușche, Pontica, 9, p. 1976, p. 13—21.

⁵⁵ S. Morintz, N. Angheliescu, SCIV, 21, 1970, 3, p. 375—377; R. Lungu, *op. cit.*

⁵⁶ Vl. Dumitrescu, SCIV, 21, 1970, 2, p. 187—199; *idem*, Peuce, 2, 1971, p. 3—8.

⁵⁷ *Idem*, SCIV, 21, 1970, 2, p. 196—197; *idem*, Apulum, 12, 1974, p. 23—39 și tabelul cronologic.

⁵⁸ *Idem*, SCIV, 21, 1970, 2, p. 196.

⁵⁹ Vl. Dumitrescu, Alexandru Bolomey, Fl. Mogoșanu, *op. cit.*, p. 69—70.

⁶⁰ Alexandra Bolomey, *op. cit.*

⁶¹ C. Glicherie, Pontica, 15, 1982, p. 15—31; N. Panin, Dacia, NS, 27, 1983, 1—2, p. 175—184.

⁶² E. Comșa, Rev. muz., 5, 1977, p. 68.

⁶³ P. Hașotti, Pontica, 17, 1984, p. 35—36.

profunde imbricații etno-culturale⁶⁵, apare ca un element oarecum nou, prin formele și decorurile sale. Vasele însă provin numai din necropole : Mangalia⁶⁵, Limanu⁶⁶, Cernavoda⁶⁷, Durankulak⁶⁸, Corbu de Jos⁶⁹, unde datele stratigrafice (în afară de Durankulak) nu sunt nici pe de parte suficiente. Astfel stând lucrurile, denumirea unei faze exclusiv pe baza materialelor din necropolele menționate, se poate face cu o mare doză de incertitudine. Dacă mai adăugăm și faptul că ceramica din complexe funerare diferă substanțial față de cea din așezări, suntem nevoiți să respingem termenul de „fază Mangalia“.

Intrucât cele mai târzii materiale dintr-o așezare a culturii Hamangia provin de la Ceamurlia de Jos (evident ele aparțin nivelului superior — al treilea — de aici) până la eventuale descoperiri viitoare mai clare, considerăm că din punct de vedere cronologic se poate pune semnul egalității cronologice între nivelul III de la Ceamurlia de Jos — care astfel desemnează ceea ce vom numi de aici încolo „Hamangia IIIc“ — și unele vase (globulare cu corpul „în patru colțuri“, cu gât cilindric înalt, cu caneluri pronunțate etc.) din complexe funerare târzii.

Pentru a continua o analiză a sincronismelor culturii Hamangia, este necesară o prezentare — dintr-un punct de vedere care ne interesează acum — a unor descoperiri mai vechi sau mai noi.

În tell-ul de la Hârșova, sub nivelul Boian-Spanțov și deasupra nivelului Boian-Vidra, D. Galbeniu a identificat un nivel din „faza Ceamurlia de Jos“. Autoarea a preconizat, justificat de altfel, că „faza Ceamurlia de Jos“ a fost sincronă în mare, cu fazele Vidra și Spanțov ale culturii Boian. Descoperirile mai noi de la Hârșova, au confirmat sincronismul dintre Hamangia III („faza Ceamurlia de Jos“) și ultimele două faze ale culturii Boian. Când facem referire la Hamangia III, avem în vedere întreaga secvență stratigrafică de la Ceamurlia de Jos, compusă din trei nivele⁷⁰. Ceramica de la Ceamurlia de Jos, care din păcate nu a fost publicată pe nivele și complexe, este prea variată pentru a aparține unei faze unitare, astfel încât am simțit nevoia de a admite — mai mult teoretic — că la Ceamurlia de Jos sunt trei etape, câte una pentru fiecare nivel de aici. Cele trei etape formează faza a III-a a culturii Hamangia. Totodată, apreciem că nivelul inferior din așezarea amintită, care ar caracteriza așadar etapa Hamangia III a, este inedit ulterior nivelului superior de la Golovița.

Un alt motiv pentru care credem că Hamangia III („faza Ceamurlia de Jos“) ar trebui subîmpărțită este durata mare a sa, conform, da-

⁶⁵ E. Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974, p. 233—234 ; S. Marinescu Bilcu, *op. cit.*, p. 138—139 ; idem, *Dacia*, NS, 16, 1972, p. 53—74 ; idem, *Pontica*, 5, 1972, p. 29—38.

⁶⁶ V. Volschi, M. Irimia, *op. cit.*, p. 47 fig. 2, 3.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 68—70 fig. 35—40, p. 72—74 fig. 43—47 ; D. Galbeniu, *Materiale*, 9, 1970, p. 83 fig. 6/1—8.

⁶⁸ D. Berciu, *Cultura Hamangia*, *passim*.

⁶⁹ T. Dimov, Y. Boiadjev, H. Todorova, *op. cit.*, p. 70 fig. 111/8.

⁷⁰ P. Hașotti, *op. cit.*, p. 31 (este vorba despre un vas cu „corpul în patru colțuri, decorat cu caneluri puternice“).

⁷¹ D. Berciu, *op. cit.*, p. 122—130.

telor de C14⁷¹ (datele de C14 obținute de colegii bulgari, reflectă în mare același lucru; nu insistăm însă asupra lor, întrucât în privința periodizării interne a culturii Hamangia, între noi și amintii colegi — Iavor Boiadjev, *Sbornic Dobrudja*, 9, 1992, p. 10—19; T. Dimov, *Sbornic Dobrudja*, 9, 1992, p. 20—34 — există destul de multe diferențe).

În altă ordine de idei, descoperirile din peșterile aflate în centrul Dobrogei și în primul rând cele de la Gura Dobrogei⁷², laolaltă cu o interpretare stratigrafică globală pentru eneoliticul dobrogean, au arătat că în mare, cultura Hamangia este urmată de Gumelnița Al. Este încă un argument, indirect, că Hamangia III, a fost practic sincronă cu ultimele două faze ale culturii Boian, fapt care se va argumenta pe larg mai jos. Până atunci, subliniem că trebuie să se renunțe la denumirea de „faza Mangalia“ sau „faza Hamangia V“⁷³.

O contemporaneitate între Hamangia III și Boian-Vidra, mai este atestată stratigrafic în punctul Columbia C de la Cernavoda⁷⁴. Descoperirile au arătat că „într-o perioadă mai avansată a culturii Hamangia, aceasta se dezvoltă paralel cu cultura Boian aspectul Vidra“⁷⁵. Tot la Cernavoda, într-un mediu Hamangia, s-a descoperit un fragment de cutie-suport⁷⁶ specifică fazei Spanțov a culturii Boian. Pentru același sincronism între Hamangia III și faza Vidra pledează și câteva descoperiri de pe dealul Sofia de la Cernavoda⁷⁷, iar pentru sincronismul aceleiași faze a culturii Hamangia, cu faza Spanțov a culturii Boian, mai avem descoperirea din stratul II de la Spanțov⁷⁸ (ne referim la o strachină cu profil și decor caracteristic culturii Hamangia, care este un import în mediu Boian).

Având în vedere descoperirile din cele trei puncte de la Cernavoda, Hirșova-tell, Spanțov, peștera „Gura Dobrogei“, conchidem că faza Hamangia III este sincronă cu fazele Vidra și Spanțov ale culturii Boian.

O altă serie de descoperiri ne conduc spre o paralelizare a fazelor Bolintineanu și Giulești ale culturii Boian cu faza Hamangia II („faza Golovița“). Astfel la Bogata⁷⁹ (jud. Călărași), s-a cercetat o groapă de bordei de la începutul fazei Giulești, care conținea și materiale din faza Hamangia III. Apoi, la Cernavoda, în punctele Columbia A⁸⁰ și Columbia C⁸¹, s-au identificat materiale Boian-Giulești în mediu Hamangia,

⁷¹ Ibidem, p. 116; idem, *Contribuții...*, p. 65.

⁷² N. Harțuche, *op. cit.*, p. 14, 16.

⁷³ D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 110—111.

⁷⁴ D. Berciu, S. Morintz, *op. cit.*, p. 105; D. Berciu, S. Morintz, P. Roman, *op. cit.*, p. 95 și urm.

⁷⁵ D. Berciu, S. Morintz, *op. cit.*, p. 105.

⁷⁶ Idem, *Materiale*, 3, 1953, p. 83 și urm.

⁷⁷ D. Berciu, *Contribuții...*, p. 77.

⁷⁸ Ibidem, p. 78.

⁷⁹ E. Comșa, *Istoria comunităților...*, p. 231.

⁸⁰ D. Berciu, S. Morintz, *op. cit.*, p. 83.

⁸¹ Idem, *Materiale*, 5, 1959, p. 103 fig. 5/2.

alături de influențe Boian-Giulești asupra ceramicii Hamangia⁸². Subliniem faptul că în punctul Columbia A, descoperitorii au observat că pe unele fragmente ceramice Hamangia decorate cu incizii și incrustații, s-au folosit „motive decorative ale culturii Giulești”⁸³.

La Techirghiol⁸⁴, s-au făcut alte descoperiri interesante. Așezarea are două nivele. Din ilustrația publicată, reiese că ceramcia aparține îndeosebi fazei Hamangia III. Autorii săpăturii au arătat însă că au găsit (evident în nivelul inferior) și fragmente ceramice decorate cu caneluri fine, un fragment de pahar tronconic cu bune analogii în faza Giulești a culturii Boian și în sfârșit, un fragment care prin decor seamănă cu materiale din faza Bolintineanu⁸⁵. Așadar, am putea spune că nivelul inferior de la Techirghiol este contemporan cu faza Giulești, poate chiar și cu sfârșitul fazei Bolintineanu. Publicarea relativă sumară a descoperirii, nu ne permite observații mai ample.

O descoperire deosebit de importantă este cea de la Grădiștea-Coslogeni⁸⁶ (jud. Călărași), unde în același nivel s-au descoperit materiale Hamangia II (mai exact Hamangia II a) și Boian-Bolintineanu. Este de remarcat faptul că ceramica aparține primei culturi, nu are ca decor „canelurile plisate”, pe când la ceramica fină Boian-Bolintineanu, întâlnim un astfel de decor⁸⁷. Cele mai bune analogii ale ceramicii Hamangia de la Grădiștea-Coslogeni au fost găsite, pe bună dreptate la Golovița — credem noi, la ceramica din nivelul inferior de aici. Mai recent, se adaugă și analogiile cu ceramica de la Medgidia-Satu Nou⁸⁸, așezare cu un singur nivel, corespunzător celui inferior de la Baia-Golovița (reamintim faptul că ultima așezare are două nivele⁸⁹). Avem așadar, toate motivele să credem că la rândul său, faza Hamangia II a avut o durată apreciabilă, de vreme ce există dovezi că ea se poate paraleliza cu primele două faze ale culturii Boian.

Descoperirile de la Medgidia-„Cocoșe” și Durankulak, amintite deja mai sus, au pus în evidență cea mai veche fază a culturii Hamangia, anterioară fazei Bolintineanu a culturii Boian. Din punct de vedere cronologic, această nouă fază a culturii Hamangia, care de aici înainte pentru noi va desemna faza Hamangia I, se sincronizează în mare, cum am mai arătat, cu culturile Dudești I, Vinča A, Karanovo III și Veselinovo. În primul rând ceramica de la Medgidia și Durankulak încadrează cultura Hamangia în marele orizont al culturilor neoliticului mijlociu, care au între altele o ceramică fină, neagră, lustruită, decorată cu caneluri foarte fine și cu mici incrustații. Descoperirile din cele două așezări, ne înfățișează o cultură bine încheată, structurată, fapt firesc

⁸² Idem, *Materiale*, 3, 1955, p. 89 fig. 4.

⁸³ SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 153—154.

⁸⁴ E. Comșa, D. Galbenu, A. Aricescu, *Materiale*, 8, 1962, p. 165—172

⁸⁵ *Ibidem*, p. 171.

⁸⁶ S. Morintz, N. Angheliescu, *op. cit.*; R. Lungu, *op. cit.*

⁸⁷ E. Comșa, *op. cit.*, pl. 5.

⁸⁸ P. Hașotti, *Pontica*, 13, 1980, p. 207, p. 209 fig. 22—23; idem, *Pontica*, 20, 1987, p. 19—42.

⁸⁹ D. Berciu, *Cultura Hamangia*, p. 233—234.

de altfel pentru comunități aflate la începutul evoluției lor⁹⁰. Totodată, credem că nu greșim dacă afirmăm că la geneza culturii Boian, a stat într-o mică măsură și cultura Hamangia⁹¹, evident alături de culturile Dudești și liniar-ceramică.

Că Hamangia este mai timpurie decât se credea până acum și că a participat la formarea Boian-Bolintineanului, o mai atestă și descoperirile de la Cernica⁹², unde s-a constatat o influență a primei culturi asupra plasticii celei de a doua. Prezența în inventarul unor morminte de la Cernica a brățărilor din *Spondylus gaederopus*, poate fi pusă pe seama contactului dintre Boian și Hamangia, ultima cultură având astfel de podoabe încă din cea de a doua fază a sa.

Hamangia și Boian, sunt culturi — îndeosebi prima — în care străchinile sunt foarte bine reprezentate. Apariția și evoluția acestei forme, reprezintă încă un argument al ateriorității Hamangiei față de Boian. Dovada principală este că în cele mai timpurii așezări Hamangia — Medgidia „Cocoase” și Durankulak — nu s-a descoperit strachina clasică cu gât drept sau ușor evazat și pereți oblici, puțin arcuiți, formă care cum spuneam, începând cu faza Hamangia II, va cunoaște o intensă prezență⁹³. Poate și pentru că străchinile sunt apariții ceva mai târzii în cadrul repertoriului ceramicii fine a culturii Hamangia, ele nu se întâlnesc și în inventarele complexelor funerare⁹⁴ (necropola de la Cernavoda a fost în mod sigur folosită o foarte lungă perioadă de timp; câteva fragmente ceramice de aici ne indică o contemporaneitate cu cele două așezări din faza Hamangia I). Caracterul „conservator” al religiei și implicit al complexelor funerare, a făcut ca acest tip de străchini — apariție de la nivelul fazei IIa — să nu existe în inventarele mormintelor. Faptul că în complexele funerare au fost depuse îndeosebi vase de mici dimensiuni, nu contrazice explicația de mai sus, privitoare la lipsa străchinilor din necropole.

Menționăm faptul că D. Berciu, a arătat în treacăt, fără să fi dispus de materiale prea numeroase și concludente, că între cultura Hamangia și culturile „Karanovo 1A”, „Karanovo 1B”, Vinča⁹⁵ și Dudești⁹⁶, au existat analogii și implicit sincronisme. Observațiile erau realizate pe baza câtorva fragmente ceramice de la Cernavoda⁹⁷ (decorate cu „caneluri plisate”) și a unor descoperiri din tell-ul Sava de lângă Varna⁹⁸.

⁹⁰ VI. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 135.

⁹¹ P. Hașotti, în „*Le Paléolithique et le néolithique de la Roumanie en contexte européen*”, Iași, 1991, p. 250—265.

⁹² Gh. Cantacuzino, SCIV, 18, 1967, 3, p. 379—397; idem, *Dacia*, Ns, 13, 1969, p. 45—59.

⁹³ P. Hașotti, *Pontica*, 14, 1981, p. 38 pl. 2/1—9, p. 30 pl. 3/1—9, p. 32 pl. 4/1—6, 11—18; idem, *Pontica*, 20, 1987, p. 19—42.

⁹⁴ Idem, în „*Le Paléolithique...*”, p. 255.

⁹⁵ D. Berciu, *op. cit.*, p. 13—51.

⁹⁶ Idem, *Contribuții...*, p. 68.

⁹⁷ Idem, *Cultura Hamangia*, p. 22, 23 fig. 11/3, 4, fig. 12/1—3.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 40—43.

Deși tangențială, o problemă importantă privitoare la sincronismele culturii Hamangia, o ridică influențele culturii ceramicii liniare asupra ceramicii Hamangia. Pentru prima dată ele au fost sesizate tot de D. Berciu, care în aceeași monografie a apreciat că a existat un contact între cele două culturi („la sfârșitul fazei 1c”⁹⁹ a culturii Hamangia, așadar la un nivel cronologic prea timpuriu, când de fapt cultura Hamangia nu-și începuse evoluția). În continuare, același autor a apreciat că în „faza Golovița” — așadar Hamangia II — se simte „o componentă liniar ceramică deja activă”¹⁰⁰. Termenul de „componentă” ni se pare exagerat atât în privința unor forme ceramice cât și a decorului. Pentru faza Hamangia III, D. Berciu, a remarcat că au existat contacte între cele două culturi¹⁰¹. În acest din urmă caz credem că se impune o nuanțare, întrucât influențele liniare constatate de D. Berciu la Ceamurlia de Jos și de noi la Tîrgușor „Urs”, trebuie considerate drept persistențe ale unui fenomen mai vechi (o discuție amănunțită a chestiunii de față — P. Hașotti, Pontica, 23, 1990, p. 13—22).

Dacă avem în vedere sincronismele general acceptate¹⁰², după care cultura ceramicii liniare intrară în sinteza precucuteniană, la un nivel cronologic corespunzător fazei Giulești a culturii Boian¹⁰³, care așa cum

Hamangia III	a	Boian - Spantov	Vinča C	Precucuteni III II I	Vădastra
	b				
	c	Boian - Vidra			
Hamangia II	a	Boian Giulești	Vinča B ₁ -B ₂	Cultura ceramicii liniare	Dudești
	b	Boian Bolintineanu			
Hamangia I			Vinča A		

PLANȘA 2

⁹⁹ Idem, *Contribuții...*, p. 75.

¹⁰⁰ Idem, *Cultura Hamangia*, p. 25.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 27.

¹⁰² Vl. Dumitrescu, *Apulum*, 12, 1974, p. 23—39.

¹⁰³ S. Marinescu Bilcu, *SCIVA*, 34, 1983, 2, p. 123.

am văzut, se sincronizează la rândul ei cu etapa a doua a celei de-a doua faze a culturii Hamangia (Hamangia IIb), trebuie să admitem că începutul fazei a treia a aceleiași culturi, începe imediat după sfârșitul culturii ceramicii liniare. Așadar, între Hamangia III și cultura ceramicii liniare nu au fost raporturi de contemporaneitate. E. Comșa a arătat în mod just că a existat un contact între Giulești și liarul târziu ¹⁰⁴. Dacă ținem cont că liniarul târziu de la Târpești a fost datat cu C14 la 4295 ± 100 ¹⁰⁵, observația după care faza a treia a culturii Hamangia se plasează imediat după sfârșitul liniar ceramicului, ni se pare și mai întemeiată.

La Târpești ¹⁰⁶, liniar ceramicul a fost paralelizat cu Vinca B1-B2, care așadar se plasează înaintea fazei Hamangia III și la nivelul etapei Hamangia IIb. Astfel, într-o manieră indirectă, ajungem să admitem că Hamangia I a fost contemporană cu Vinca A, mai exact Vinca A3 după periodizarea lui Gh. Lazarovici.

În altă ordine de idei, considerăm că influențele culturii Hamangia asupra culturii Precucuteni 1 ¹⁰⁷, s-au exercitat de la nivelul fazei a III-a a primei culturi; avem în vedere și faptul că aria de difuziune a culturii Hamangia în faza a IIa, era relativ restrânsă și orientată mai ales spre jumătatea de Sud a Dobrogei ¹⁰⁸.

Sincronismul dintre Hamangia IIIc și Precucuteni III, este bine stabilit ¹⁰⁹, nemaifiind cazul să ne oprim asupra lui. Doresc doar să subliniem faptul că întreaga cultură Precucuteni a durat numai puțin mai mult decât faza a III-a a culturii Hamangia.

În urma considerațiilor de mai sus, fazele culturii Hamangia și tabloul sincronismelor sale cu unele culturi din Nordul Dunării arată astfel (Pl. 2). Se poate observa că nu am trecut în tabel și „faza Varna” a culturii Hamangia. Această fază propusă de colegii bulgari nu credem că are acoperire științifică și în plus este generatoare de confuzii, întrucât ultima fază a culturii Hamangia — „faza Varna” — ar fi urmată de „cultura Varna”.

¹⁰¹ E. Comșa, *op. cit.*, p. 228 și urm.; idem, în „*Le Paléolithique et le néolithique de la Roumanie en contexte européen*”, Iași, 1991, p. 225—249.

¹⁰⁵ S. Marinescu Bilcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, p. 140.

¹⁰⁶ Idem, SCIVA, 37, 1976, 3, p. 350.

¹⁰⁷ H. Dumitrescu, SCIV, 8, 1957, 1—4, p. 66; D. Berciu, *Contribuții...*, p. 71; S. Marinescu Bilcu, *Cultura Precucuteni...*, p. 128; idem, Dacia, NS, 16, 1972, p. 53—54; idem, Pontica, 5, 1972, p. 29.

¹⁰⁸ P. Hașotti, Pontica 17, 1984, p. 33—35.

¹⁰⁹ D. Berciu, *op. cit.*, p. 91; S. Marinescu Bilcu, *op. cit.*, p. 29—33; idem, Dacia, NS, 16, 1972, p. 53—74; idem, *Cultura Precucuteni...*, p. 137—139.

SOME CONSIDERATIONS ON THE ORIGIN, SPREADING AND CHRONOLOGY OF THE HAMANGIA CULTURE

It is now unanimously accepted that the Hamangia culture has an Anatolian origin, being already „contaminated“ with Egeean, southern cultural elements when arriving in the area of Dobrudja.

However, all the components of the Hamangia culture are difficult to be identified. It is probable that the beginning of the migration period started in the Anatolian Chalcolithic, therefore in the second quarter of 6 th. Milenium.

The Hamangia communities have arrived in Southern Dobrudja as a result of a „seaside current“ and they have occupied almost all the territory comprised between the Danube and the Black Sea, their staying on the left bank of the Danube, in the South-Western Dobrudja being sporadic.

On analysing the new discoveries we show that the Hamangia culture has three phases : Ia, Ig ; IIa, IIb ; IIIa, IIIb, IIIc.

The beginning of the Hamangia culture is synchronized to the end of Vinča A, Karanovo III and Dudești and it will end at the same time as the coming out of the Gumelnița — Karanovo VI — Kodjadermen complex.